

הרב יהודה שביב

על משמעות מצות פדיון הבן וטעמה

- א -

בפרשת בא פוגשים אנו לראשונה במצות פדיון בכור. נאמר בתורה:
 "קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא" (י"ג, ב);
 "והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני כאשר נשבע לך ולאבתיך ונתנה לך והעברת
 כל פטר רחם לה'... וכל בכור אדם בבניך תפדה" (י"ג, יא-יג).
 וזו מצוה המעוררת את תמיהת הבנים – "והיה כי ישאלך בןך לאמר מה זאת"
 והתשובה ששמה התורה בפי האב היא: "בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים
 ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכר אדם ועד
 בכור בהמה על כן... וכל בכור בני אפדה" (יג, יד-טו).

אפשר כי לבן התם (ראה רש"י שם לפסוק יד) די בתשובה זאת, אבל באמת עדיין
 לא נתברר לגמרי טעמה של המצוה. לכך אולי מוסיף ראב"ע: "ויהרוג ה' כל בכור –
 והציל בכורינו". כלומר יש בזה כמין הודייה על הצלת בכורינו שלנו מנגף המשחית.
 "ואחר שיצאה הגזרה על כל בכור במצרים באדם ובבהמה ולא מתו בכורי ישראל,
 הם חייבים לפדות נפשם, לתת כפרם לכבוד ה' שפדאם" (פירושו לפסוק ב).

- ב -

הצלה זאת יש לעיין בה. הרי בכל המכות הפלה ה' בין ישראל לבין מצרים.
 כשהמצרים הוכו בחושך הרי לבני ישראל היה אור במושבותם וכיוב"ש בשאר המכות.
 ובדין היה זה, שהרי המצרים הוכו על ששיעבדו ועל שמיאנו לשלוח את העם. אבל
 העם המשועבד מדוע יוכה? לפי זה אף הצלת בכורי ישראל בדין הייתה, ומדוע יש
 "לשלם" על כך. כדרך שלא מצינו הודייה על אור שהיה להם ועל כינים שלא באו
 עליהם, כן אין מקום, לכאורה, להודייה על הצלת הבכורים.

- ג -

נראה כי יש להוסיף את שהשמיע ראבי"ע בפירושו הארוך לפסוק יג שם: "כי ה' לא מלטם מן הגזרה שגזר על בכורי מצרים, רק שיהיו מוכנים לעבודתו". רצה לומר: מאז מכת בכורות היו בכורי ישראל כמו קנויים ומסורים לעבודת ה'. כל בכור היה אמור לייצג את משפחתו בעבודת הקודש, זו שהחלה כבר במצרים עם הקרבת קרבן פסח. ואכן הם שעבדו כמו ששינו: "עד שלא הוקם העשן היו הבנות מותרות ועבודה בנכוחות" (זבחים קיב, ע"ב).

בכך התגשם יסוד דמוקרטי חשוב: בני כל השבטים שווים בקרבתם אל ה'; אין שבט מיוחס ומקורב יותר מאחר, כשם שניתן היה לעבוד בכל מקום (הבמות מותרות), ואין מקום מקודש יותר מאחר. אולם בפועל נתברר שיישום רעיון זה בלתי אפשרי והיה צורך לייחד שבט שכל מעייניו יהיו נתונים לעבודת הקודש; שבט לוי. ההמרה הזאת של נציגות משפחתית בנציגות שבטית, באה לידי ביטוי במעשה הפדיון, כשאבי הבכור נותן חמישה סלעים לנציג השבט, לכהן.

- ד -

אולם בהמרה זו עצמה יש יסוד דמוקרטי חשוב. שכן יש להתבונן, בזכות מה נבחר הבכור מלכתחילה לייצג את משפחתו. לכאורה, בזכות עובדה טכנית סתמית – היותו ראשון. הוא עצמו לא פעל מאומה כדי להקנות לעצמו זכות זאת. מצות הפדיון אומרת שזכות שנקנתה באופן סתמי צריכה להיות מועברת למי שזכה בה בפועל ידיו. ואכן בני שבט לוי זכו לעבודת הקודש בשל נאמנותם ומסירות הנפש שלהם לערכי המסורת והקדושה, בהתייצבותם כנגד המחוללים והזובחים לעגל. המרת הבכורות בבני לוי מלמדת כי מעמד ראוי שייקנה בזכות מעשים ולא מסיבות סתמיות ומקריות.

- ה -

באמת יש להבין מדוע ניתנה מלכתחילה זכות עודפת זאת לבכור. דומה שזה הדבר: בילד הבכור משוקעים כל החלומות וטמונות כל התקוות של הוריו ושל דורות קודמים. לקראת החיים המשותפים הרי שזורים בני הזוג תכניות והזוים חלומות, והנה הכל אמור כאילו להתגשם באותו יצור זעיר מופלא שהפציע לאוויר העולם. מסירת הבכור לעבודת הקודש הרי היא בחינת הבאת ביכורים: מה בפרי האדמה נותנים את הראשית לה' אף בפרי הבטן כן¹. ואכן בכתוב בפרשת משפטים באו שני

1. פעם אחת מצינו בכור שנמסר ממש לעבודת הקודש. הלוא הוא שמואל הנביא בן אלקנה וחנה, בו קיימה אמו את אשר נדרה: "ונתתיו לה'" (שמי"א א, יא).

אלו סמוכים "מלאתך ודמעך לא תאחר, בכור בניך תתן לי" (שמות כ"ב, כח) במכילתא למדנו כי "פלאותך – אלו בניכורים"².

הקשר אל מכת בכורות יתברר אולי בעקבות דברי ר"י אברבנאל (בביאורו לשמות י"ב, יד במהדורת 'חורב' ירושלים תשנ"ז, עמ' 169), שהמצרים היו סוגדים למזל טלה שהוא הבכור למזלות. ואפשר שהייתה בזה גם סגידה לבכורות והאלהת הבכורה. ומכאן למכת בכורות.

אף ישראל ברובם היו שקועים בטומאת ע"ז זו. והתרופה לחולי זה היא נטילת הערצה זו עצמה והפנייתה לעבודת הקודש. לאמור: הבכורים הם שייצגו את המשפחות בעבודת ה' הם שיקריבו, הם שיעבדו.

אולם עומס תלומות ותקוות זה עשוי להכביד מאוד על התינוק והתפתחותו הטבעית. ואפשר שהפדיון הלז, המפקיע אותו מהתמסרות לעבודת הקודש, בא גם לצמצם – אם לא להסיר – את מתח הציפיות הגדולות.

2. מעתה ברור שאין כאן המרה של בכור בכהן, כדרך שמצינו במכירת הבכורה אצל יעקב ועשו. שאם כן היה דווקא הבכור צריך לקבל תמורה, כדרך שקיבל עשו. כאן הבכור כאילו ניתן לה, כדרך שביכורים ניתנים וכדרך שבפועל הכהן הוא המקבל את הביכורים, כן יקבל הכהן את דמי פדיון הבכור.